

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

دانشکده علوم سیاسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M. A)

رشته علوم سیاسی

موضوع:

آسیب شناسی گفتمان بیداری اسلامی پنج ساله

اخیر در بحرین و یمن

استاد راهنما :

جناب آقای دکتر عباسعلی رهبر

استاد مشاور:

جناب آقای مرتضی محمودی

پژوهشگر :

رضا شایسته فرد

سال تحصیلی:

تابستان ۹۱

تقدیم به

پدر و مادر عزیزم که با فداکاری های خود مرا تا به امروز یاری نمودند بی آنکه چشم داشتی داشته باشند .

سپاس :

حمد و سپاس پروردگاری را که موهبت الهی خود را نصیب من کرد و سبب شد من به این مرحله از زندگی گام نهم. اکنون به یاری و همت استادان محترم گروه علوم سیاسی این رساله را به اتمام رسانده ام بر خود فرض می دانم از همه آنانی که مرا در این امر مهم یاری رساندند سپاسگزاری نمایم و سپاس ویژه از استاد راهنما، دکتر رهبر و استاد مشاور، آقای محمودی که همیشه شاگردی نزد این بزرگواران موجب فخرم بود تشکر و قدردانی می نمایم.

تعهذنامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانف رضا شایسته فرد دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد به شماره دانشجویی ۸۸۰۶۵۰۲۵۵۰۰ در رشته علوم سیاسی در تاریخ ۹۱/۶/۲۵ از پایان نامه خود تحت عنوان آسیب شناسی گفتمان بیداری اسلامی پنج ساله اخیر در بحرین و یمن با کسب نمره و درجه دفاع نموده ام بدینوسیله
می شوم:

- ۱- این پایان نامه حاصل تحقیق رو پژوهش انجام شده توسط اینجانف بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.
- ۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
- ۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.
- ۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانف مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضاء:

بسمه تعالی

در تاریخ ۹۱/۶/۲۵

رضا شایسته فرد دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی از پایان نامه خود دفاع نموده و با نمره به
حروف و با درجه مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول : کلیات پژوهش
۲	۱-۱ طرح مساله
۳	۲-۱ انگیزه و اهداف پژوهش.....
۴	۳-۱ پیشینه ادبیات پژوهش.....
۷	۴-۱ سوال و فرضیه.....
۶	۱-۴-۱ سوال پژوهش.....
۷	۲-۴-۱ فرضیه.....
۷	۵-۱ متغیر مستقل و وابسته و کلید واژه گان.....
۸	۶-۱ روش گردآوری اطلاعات.....
۸	۷-۱ تعریف مفاهیم.....
۸	۱-۷-۱ آسیب شناسی.....
۱۰	۲-۷-۱ گفتمان.....
۱۶	۳-۷-۱ بیداری اسلامی.....
۱۷	۴-۷-۱ سکولاریسم.....
۱۷	۸-۱ محدودیت های زمانی و مکانی تحقیق (قلمرو تحقیق).....
۱۸	۹-۱ روش تحقیق.....
۱۸	۱۰-۱ موانع تحقیق.....
۱۸	۱۱-۱ سازماندهی تحقیق.....

فصل دوم : مباحث نظری

۲۱	۱-۲ بیداری اسلامی.....
۲۳	۲-۲ نگاهی تاریخی به دویست سال گذشته بیداری اسلامی.....
۳۲	۳-۲ مدل SWOT درباره بیداری اسلامی.....
۳۹	۴-۲ آسیب شناسی انقلابهای اسلامی.....
۴۳	۵-۲ نظریه سیاسی شیعه.....

- ۶-۲ نظریات شهید مطهری در خصوص آسیب شناسی بیداری اسلامی ۵۵
- ۷-۲ آسیب شناسی بیداری اسلامی از دیدگاه آیت الله خامنه ای ۶۲
- ۸-۲ نتیجه گیری ۶۴

فصل سوم : روند بیداری اسلامی در خاورمیانه

- ۱-۳ زمینه رشد بیداری اسلامی در قرن بیستم ۶۶
- ۲-۳ انقلاب های اسلامی و بیداری اسلامی ۷۷

فصل چهارم : آسیب شناسی گفتمان بیداری اسلامی در بحرین

- ۱-۴ روند بیداری اسلامی ۹۳
- ۲-۴ آسیب شناسی گفتمان بیداری اسلامی ۱۱۲

فصل پنجم : آسیب شناسی گفتمان بیداری اسلامی در یمن

- ۱-۵ روند بیداری اسلامی ۱۱۵
- ۲-۵ آسیب شناسی گفتمان بیداری اسلامی ۱۳۸
- نتیجه گیری ۱۴۰
- منابع ۱۴۲

فصل اول

کلیات پژوهش

۱-۱- طرح مساله :

جهان اسلام همواره با فراز و نشیبهای فراوانی روبرو بوده است. ظهور اسلام در حجاز با مردمی بدوی جاهل، این حقیقت را هویدا ساخت که معارف حیات بخش اسلام قادر است تا از مردمی عقب مانده، بی سواد و ضعیف، قدرتمندانی شریف و متمدن بسازد که مرزهای اسلام را به سراسر دنیا گسترش دهد و در قرن های دوم و سوم که آن را «دوران طلایی» می خوانند، تمدن اسلامی در عرصه های مختلف علمی درخشید و توانست جایگاه و عظمت معارف اسلامی را به رخ بکشد، اما در قرن های بعد مسلمانان رفته رفته جایگاه خود را از دست دادند، زیرا آموزه های اسلامی جایگاه خود را در میان مسلمین از دست داده بود و این امر جهان اسلام را به سوی ضعف و انحطاط سوق می داد. با وجود این، مسلمانان به جای آنکه ضعف و عقب ماندگی خود را با تکیه بر معارف دینی درمان کنند دل به اندیشه ها و آموزه های دیگران دادند. امروزه مسلمانان جهان، سرخورده از افکار و اندیشه بیگانه، با هدایت مصلحان بزرگ جهان اسلام، بار دیگر، نگاهی به داشته های خود افکنده اند. مصلحان بزرگی همچون حضرت امام خمینی (ره)، سید جمال الدین اسدآبادی، اقبال و ... مسلمانان را به این نکته رهنمون کرده اند که دل در گرو دیگر داشتن، نه تنها رشد و توسعه و کمال را به همراه ندارد بلکه زمینه های استعباد و بندگی را فراهم می کند، و جوامع اسلامی با تکیه بر این اندیشه ها از یک سو، و سرخوردگی از اندیشه های رقیب از سوی دیگر، بازگشتی را به سوی ارزش های اسلامی باز کرده اند.

هر چند بیش از دو قرن از آغاز چنین نگرشی می گذرد، اما این حرکت در اواخر قرن گذشته شتاب بیشتری به خود گرفته است و در دهه هفتاد میلادی، با پیروزی انقلاب اسلامی ایران، وارد مرحله تازه ای با عنوان «بیداری اسلامی» شد. امروزه انقلاب های جهان متأثر از انقلاب اسلامی ایران و تداوم فرایند بیداری اسلامی هستند و جمهوری اسلامی ایران، پرچمدار جریان مقدسی است. توجه به این موضوع که بیداری اسلامی دارای نقاط قوت، ضعف و تهدیدی می باشد، در این برهه از تاریخ دارای اهمیت زیادی می باشد.

۱-۲- انگیزه و اهداف پژوهش :

با شروع شدن بیداری اسلامی و رویارویی مردم با حاکمان جابر و همچنین مشاهده پیروزی یکی پس از دیگری کشورهای اسلامی و سرنگونی حکام ستمگر و توجه به این نکته که آسیب‌هایی این حرکت عظیم را تهدید می‌کنند. بسیار حائز اهمیت بوده است در این تحقیق برآنیم تا دو عامل اصلی که جز نقاط ضعف و تهدیدی بر سر راه بیداری اسلامی در منطقه با تاکید بر کشور بحرین و یمن می‌باشد واکاوی می‌کنیم از سکولاریسم و ناسیونالیسم محلی (قومی‌گرایی، تفرقه‌گرایی) می‌توان به عنوان دو عامل مهم نام برد که جز آسیب‌ها بر سر راه بیداری اسلامی می‌باشند و از اهمیت به سزایی برخوردارند. همین اهمیت فوق‌العاده موضوع، انگیزه ما را بر آن داشت تا پایان نامه کارشناسی ارشد را به آن اختصاص دهیم. با شروع موج پنجم بیداری اسلامی که شروع آن توسط انقلاب اسلامی ایران صورت گرفت و رفته رفته با استحکام جمهوری اسلامی ایران و پیشرفت در عرصه‌های مختلف و مقابله داشتن با امپریالیسم و استکبار جهانی دیگر کشورهای اسلامی نیز به این باور نائل شدند که می‌توان در مقابل حکومت ظلم و جور ایستاد و زیر ستیزه ظالم زندگی نکرده این روند بویژه در سال‌های اخیر با حرکت انقلابی مردم تونس شروع شد و همچنان به دیگر کشورها سرایت کرده و موجب ایجاد موج بیداری اسلامی گردیده است. از کشورهای مهمی که تحت تاثیر این موج قرار گرفته‌اند و از نظر مذهبی به ایران نزدیک تر هستند می‌توان به یمن و بحرین اشاره کرد زیرا این کشورها با جمعیت اکثریتی شیعی و اقلیت اهل سنت زندگی می‌کنند. ولی حکومت آنها به دست همان اقلیت می‌باشد. با شروع بیداری اسلامی در منطقه بالاخص بحرین و یمن طبیعتاً آسیب‌ها و نقاط ضعفی جلوی این حرکت عظیم را خواهد گرفت و سبب‌کننده آن خواهد شد. که این موضوع بسیار حائز اهمیت بوده است. زیرا اگر این نقاط ضعف و آسیب‌ها شناسایی شود و به موقع در مقابل آن ایستاد حرکت انقلاب سیر صعودی به خود گرفته و سبب زودتر به پیروزی رسیدن آن می‌گردد. با این توضیحات اهمیت و ضرورت آسیب‌شناسی گفتمان بیداری اسلامی روشن گردید.

۱-۳- پیشینه و ادبیات پژوهش :

پدیده بیداری اسلامی امری دفعی و ناگهانی نیست بلکه بیداری اسلامی، جریانی بیش از دو دهه سابقه است و در طول این سال ها اندیشمندان و متفکران جهان اسلام، مبانی نظری آن را تبیین کرده اند. به عبارت دیگر مبانی بیداری اسلامی در دل تضارب آرا و صحت و سقم اندیشه های ارائه شده توسط اسلام گرایان، طی دو قرن به بلوغ و شکوفایی رسیده است. از طرف دیگر، اندیشه های سیاسی همواره با بحران مواجه است. به این معنا که این اندیشه ها معمولاً در واکنش به بحران های موجود در جامعه شکل می گیرد و در پی یافتن پاسخ و راه حلی برای حل بحران است. اندیشه سیاسی در جهان نیز بیشتر در واکنش به بحران های موجود در جهان اسلام شکل گرفته اند و کوشیده اند راه حل مناسبی برای برون رفت از بحران پیشنهاد کنند.

به نظر می رسد مهم ترین بحرانی که ذهن اندیشمندان اسلامی را به خود مشغول کرده نفوذ گسترش فرهنگ و تمدن غربی در میان مسلمانان و پیامد آن یعنی فراموشی ارزشها و اندیشه های اسلامی بوده است.

با توجه به جایگاه غرب در نظریات اندیشمندان مسلمان نوع تعامل یا تقابل غرب می تواند معیاری برای طبقه بندی ایده های بیداری اسلامی باشد. که از زمان اندیشمندانی چون «رفاعه طهطاوی» (۱۸۰۱-۱۸۷۳) و «خیرالدین پاشا تونسلی» دیده می شد ولی رفته رفته وارد مرحله جدید نوگرایی اسلامی شد و نوگرایی غربی- اسلامی را زیر پا قرار داد. در این مرحله نیز اندیشمندانی همانند سید جمال الدین اسد آبادی را می توان نام برد و در موج سوم نیز که سنت گرایی ملاک است می توان به اندیشمندان همچون «رشید رضا» اشاره کرد. وی زمینه قرائت سلفی از اسلام را فراهم ساخت. گرایشی که تعقل را به حاشیه می کشاند. رفته رفته موج چهارم تحت عنوان اصول گرایی اسلامی است در چنین شرایطی، جریان دیگری در جهان اسلام شکلا گرفت که به جای بازگشت به سلف و گذشتگان و یا نگاه به غرب برای تجدد و رشد جامعه اسلامی اصول و مبانی اساسی اسلام را مدنظر قرار داد. از مهمترین اندیشمندانی که تاثیر بر بیداری اسلامی معاصر داشته اند می توان به حسن البناء افرادی همانند «ابوعلی مودودی» و سید قطب اشاره کرد. به عنوان مثال مودودی در این فضا با ترسیم

مشکلات بنیادین تمدن غرب و مدرنیسم را به چاره جویی برای جامعه اسلامی می پردازد و نظام اسلامی ترسیم می کند که پاسخگوی تمامی نیازهای انسان هاست.

آنچه حائز اهمیت است اصول گرایی اسلامی برخلاف مراحل گذشته، در روش نیز متحول شد. روش مبارزه محصول این نگاه فکری است که در اندیشه اخوان المسلمین مصر، به ویژه در دوره سید قطب به اوج خود رسید. ویژگی دیگر این اندیشه اعتقاد به تشکیل حکومت اسلامی است. بی تردید حضرت امام خمینی (ره) نقش بی بدیلی در شکل گیری موج چهارم بیداری اسلامی ایفا کردند. در نگاه امام نیز غرب ستیزی، عنصر اجتهاد حضور دین در تمامی عرصه های فردی و اجتماعی، قدرت دین در تشکیل حکومت و نظریه «ولایت فقیه» که همان استمرار حکومت نبوی است. نقشی کلیدی در ترسیم حدود و ثغور بیداری اسلامی ایفا کرد.

با گذار از این چهار مرحله در دهه هفتاد میلادی وارد مرحله پنجم بیداری اسلامی تحت عنوان از نظریه پردازی تا عمل گرایی شدیم. هر چند بیداری اسلامی بیش از دو قرن سابقه دارد، اما تا قبل از دهه هفتاد میلادی توفیق تشکیل حکومتی اسلامی را نداشته است. به همین سبب نیز به گفته «موریس باربیه» تا قبل از انقلاب ایران جهان اسلام تجربه اسلام دولتی را داشت، اما دولت اسلامی را تجربه نکرده بود. انقلاب اسلامی ایران این نظریه را اثبات کرد که اسلام توانایی تشکیل حکومت را دارد و این خود آغازی برای حرکت های انقلابی در جهان اسلام بود. انقلاب های اخیر جهان اسلام را باید در قالب موج پنجم ارزیابی کرد زیرا اصول گرایی را از مرحله نظریه پردازی به مرحله عمل گرایی سوق داده و انقلاب اسلامی ایران نیز طلایه دار این موج است. موج ششم بیداری اسلامی را در قالب انقلاب نرم افزاری می توان تبیین کرد.

انقلاب نرم افزاری تحول بنیادین در حوزه علم و دانش است. به این معنا که پس از تشکیل انقلاب و نظام دینی، براساس اندیشه اصول گرایی اسلامی، دین می تواند پاسخ گوی تمامی نیازهای بشر در تمامی حوزه ها باشد مقدمه چنین شرایطی، تولید و علم و دانش و دینی کردن دانش است که هویت سازی برای جهان اسلام را نیز به دنبال دارد. براساس این دیدگاه جهان اسلام نه تنها تاکنون در علوم طبیعی بلکه در علوم انسانی نیز مصرف کننده علوم عربی بوده است. در حوزه های مختلف علوم

انسانی از قبیل علوم اجتماعی، علوم سیاسی، روانشناسی، اقتصاد بر مبنای فلسفه و تمدن غربی تعریف شده است. آنچه در انقلاب نرم افزاری اهمیت دارد تولید علم است نکته دیگر دینی بودن علم است. نه مصرف کننده بودن آن. تولید علم نیز گام نهادن در راههایی است که هنوز کشف نشده است.

در نگاه مقام معظم رهبری از آنجایی که علم از دین بیرون می آید، مقدس است و خود زمینه جاودانگی ارزش های دینی در جامعه را فراهم می کند. این دیدگاه نیز همانند اندیشمندان گذشته مواد علم را در فرهنگ و میراث علمی و فرهنگی مسلمین می داند. موانعی نیز همچون غرب در این زمینه وجود دارد؛ چرا که آنها به خوبی می دانند که علم ابزار قدرت است و همچنین در طول سالها حکومت جابران و تبلیغات غرب در نگاه اندیشمندان جهان اسلام نیز باوری بوجود آورده است که علم را به شکل وحی منزل از مراکز، خواستگاههای غربی گرفته ایم و به صورت فرمول های تغییر نکردنی در ذهنمان جای داده ایم.

بنابراین رکن دیگر انقلاب نرم افزاری، علم دینی است که برابر علم سکولار قرار دارد. بی شک اگر آسیب های بیداری اسلامی به خوبی مورد شناسایی قرار گیرد و در رفع آن تلاش گردد جهان اسلام با موفقیتی روز افزون در دنیا مواجه خواهد بود.

در خصوص منابع مورد استفاده در این تحقیق باید یادآوری کرد که با وجود محدودیت تحقیقات در کتب در این زمینه با استفاده از مقالات موجود در سیاستهای وکی پدیا و SID و همچنین کتاب بیداری اسلامی که توسط حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت به چاپ رسیده به واکاوی این مساله پرداختم.

همچنین استفاده از کتابهایی مانند اندیشه سیاسی عرب در دوره معاصر نوشته انور عبدالملک، تاریخ نهضت های دینی سیاسی معاصر نوشته علی اصغر حلبی، جنبش های اسلامی در جهان عرب نوشته دکمیجان هریر تاریخچه مجمع الجزایر بحرین نوشته سید محیط طباطبایی، شیعیان یمن نوشته عماد عصام و ... توانسته کمک شایانی در نگارش این تحقیق بوده اند. لازم به ذکر است که در هیچ کدام از منابع استفاده شده در این تحقیق بطور تخصصی و مستقیم موضوع شناسی بیداری اسلامی در

کشور بحرین و یمن مورد بررسی قرار نگرفته است. و هر یک از این منابع توانسته اند گوشه ای و جزئی از موارد تحقیق اشاره کنند. لذا بحث آسیب شناسی مورد نظر در این پژوهش با موضوعات عنوان شده در این منابع فرق دارد و باب جدیدی در بحث بیداری اسلامی به شمار می رود.

۱-۴- سوال و فرضیه

۱-۴-۱- سوال پژوهش :

چه تهدیدهایی بر سر راه بیداری اسلامی وجود دارد؟

۱-۴-۲- فرضیه :

با توجه به مباحث مطرح شده، فرضیه این تحقیق به شرح زیر مطرح می گردد :

مهمترین تهدیدها و آسیب هایی که بر سر راه بیداری اسلامی وجود دارد، سکولاریسم و ناسیونالیسم می باشد.

۱-۵- متغیر مستقل و وابسته و کلید واژه گان:

متغیر مستقل : تهدیدها و آسیب ها

متغیر وابسته : آسیب پذیری اسلامی

کلیدواژه گان : آسیب شناسی، بیداری اسلامی، بحرین، یمن، سکولاریسم، ناسیونالیسم

۱-۶- روش گردآوری اطلاعات :

متناسب با شیوه ی گردآوری اطلاعات که از نوع کتابخانه ای است، عمده ترین ابزارهایی که برای جمع آوری اطلاعات استفاده می شود، فیش برداری از کتابها، مقالات و نشریات است. در یک جمع بندی می توان گفت که نگارنده پس از جستجو و یافتن منابع معتبر در خصوص بیداری اسلامی در بحرین و یمن به مطالعه و تحقیق دقیق و فیش برداری از آنها می پرداخت سپس با مقایسه و تحلیل آنها به تعریف دقیق و درستی از بیداری اسلامی منطقه و نیز آسیب هایی که آن را تهدید می کنند دست یافت.

در مرحله بعد از بین تمامی این آسیب ها مهمترین آنها را که سکولاریسم و ناسیونالیسم را در بحرین و یمن مشخص می کند و پس از ارائه خلاصه ای از وضعیت به تحلیل آنها می پردازد و در این تحلیل مهمترین آسیب گفتمان بیداری اسلامی یعنی ملی گرایی و سکولاریسم آشکار می گردد.

۱-۷- تعریف مفاهیم :

۱-۷-۱- آسیب شناسی: آسیب شناسی در حوزه علوم پزشکی دانشی است که به مطالعه و بررسی بافتها و سلولها آسیب دیده یا آسیب زا و سبب شناسی بیماری می پردازد. بدین منوال آسیب شناسی اجتماعی علل و عوامل ایجاد کننده آسیبها و آفتها اجتماعی را مورد مطالعه قرار می دهد. کاربرد این دانش در مطالعه خانواده و «خانواده شناسی» یعنی شناخت عواملی که سلامت و استحکام خانواده را تهدید می کند و ازدواج پایدار و موفق را آسیب پذیر می سازد.

بسیاری از جامعه شناسان و دانشمندان علوم اجتماعی، جامعه را به منزله موجودی جاندار می پندارند که از اندام و اعضای زنده تشکیل شده است. هر اندام و عضو از یاخته یا سلول های متعدد تشکیل شده است که وظایف و نقش های گوناگون به عهده دارد. از این دیدگاه خانواده به عنوان یک سلول، هر چه سالم تر و شاداب تر باشد، جامعه هم سالم تر و با نشاط تر خواهد

بود. همچنین برخی از متخصصان علوم اجتماعی جامعه را به یک نظام کلان تشبیه کرده اند و بر این باور هستند که جامعه مانند یک اتومبیل است که از نظام های فرعی یا خرد تشکیل شده است. از این رو سلامت یکایک نظام های فرعی موجب سلامت کل نظام می شود.

تاریخ معاصر جهان خصوصاً تحولات قرن بیستم سرشار از رویدادهای متعدد از جمله انقلابات، جنگها، منازعات ملی و بین المللی بوده است. برخی از این تحولات و حوادث، تبعات و پیامدهای بلند مدتی داشته اند و برخی نیز به فراموشی سپرده شده اند و امروزه دیگر نامی از آنها نیست. شکل گیری جنبش بیداری اسلامی ملت ایران به رهبری حضرت امام خمینی(ره) و پیروزی انقلاب اسلامی در بهمن ۱۳۵۷ از معدود رویدادهایی است که پیامدها و تحولات منبث از آن تاثیرات بلند مدتی بر سمت و سوی تحولات بعدی و مسیر تاریخ داشته است. غلبه یافتن نظام اسلامی بر انواع توطئه ها و دخالت های مستقیم و غیرمستقیم نظام سلطه در طول بیش از سه دهه و همینطور نیل به موفقیت های بزرگی همچون تحقق مردم سالاری اسلامی، دستاوردهای فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، علمی و فنی ایران اسلامی اکنون موجب شده حتی برخی تحلیلگران غربی از آن به عنوان یک «مدل موفق» در منطقه خاورمیانه یاد کنند. آغاز قیام ملت های مسلمان منطقه در برابر ظلم، فساد، تحقیر، استبداد و وابستگی نظام های حاکم بر این کشورها، در اذهان جهانیان یادآور تحولات انقلاب اسلامی ایران و سقوط نظام پهلوی بود. مطالعه و شناخت دقیق و صحیح فرصت ها و تهدیدات فراروی جنبش بیداری اسلامی، در کنار بررسی ضعفها و قوت های آن، به ما در ارزیابی صحیح از اوضاع کمک می کند و راهبردهای لازم را برای حرکت به سوی نیل به اهداف عالی آن فراهم می نماید. ما در این بررسی به دنبال پاسخ این سوال هستیم که آسیب ها و تهدیداتی که در حال حاضر جنبش بیداری اسلامی در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا را تهدید می کند کدامند؟ و چه راهبردها و اقداماتی را می توان برای ممانعت از تضعیف و یا انحراف این جنبش تدوین و به اجراء در آورد؟ و باید ها و نبایدهای این مسیر کدام است؟ لازم به ذکر است که متاسفانه در گذشته، بسیاری از شکست ها و ناکامی های جنبش های مردمی در عرصه های داخلی و خارجی، عمدتاً به تحلیل نادرست از فرصت ها و تهدیدات از یکسو و ضعف و قوت های آن از سوی دیگر بر می گردد.

۱-۷-۲- گفتمان: اصطلاح «گفتمان»، امروزه به واژه‌های رایج در انواع رشته‌ها و حوزه‌ها بدل شده است، تا حدی که صرفاً یکی از واژه‌های رایج در حیطه فهم همگانی است. مشکل این است که معانی عمومی‌تر واژه و کاربردهای نظری آن به هم گره خورده‌اند و رجوع به لغت‌نامه گره‌ای را باز نمی‌کند؛

در فرهنگ‌نامه‌ها اصطلاح «گفتمان discourse» به معنای: مرادوه کلامی، سخن، گفت‌وگو، واحد متنی در تحلیل پدیده‌های زبان‌شناختی، بحث و جدل، گفت‌وگوی فرمال و امثالهم بیان شده است. معنای اصلی این اصطلاح در زبان فرانسه است. در یک فرهنگ فرانسه/انگلیسی می‌خوانیم: گفتار، فقط صحبت قشنگ، هدر دادن وقت برای صحبت و ...؛

طی دهه ۱۹۶۰ معنای کلی این واژه، معنای فلسفی آن و مجموعه جدیدی از معانی نظری کم‌کم قدری از هم دور شدند. هدف این کتاب مشخص کردن بافت‌هایی است که اصطلاح گفتمان در بطن آنها مورد استفاده قرار می‌گیرد، تا بدین ترتیب طیف معناهای احتمالی آن جمع و جورتر شوند؛

در بطن یک رشته علمی خاص، میزان بالایی از سیالیت در خصوص گسترده مصداق‌های واژه گفتمان، دیده می‌شود. دیوید کریستال تلاش می‌کند تا معنای این اصطلاح را در زبان‌شناسی، از طریق ایجاد تقابل بین کاربرد آن و کاربرد واژه متن توضیح دهد. جفری لیچ و مایکل شورت بر آن‌اند که گفتمان، مرادوه زبان‌شناختی است. مرادوه‌ای زبان‌شناختی است و صرفاً پیامی است که در رسانه شنیداری یا دیداری رمز پردازی شده است. هائورن نیز به این تقابل بین متن و گفتمان اشاره می‌کند؛

امیل بنونیست، گفتمان را در مقابل «نظام زبان» قرار می‌دهد. بنونیست، گفتمان را قلمرو مرادوه یا ارتباط می‌داند. اما در ادامه، گفتمان را در مقابل تاریخ، یا داستان (هیستوار) قرار می‌دهد. این تمایز در زبان فرانسه بهتر از انگلیسی تکوین یافته است. بیشتر نظریه‌پردازان ترجیح می‌دهند همان کاربرد فرانسوی هیستوار/دیسکور را حفظ کنند. برخی نظریه‌پردازان مانند راجر فاولر، گفتمان را در برابر ایدئولوژی قرار می‌دهند؛

بدین ترتیب، هیچ یک از این تدابیر یک معنای ساده و روشن از این واژه به دست نخواهد داد، بلکه تنها سیالیت معنای آن را به رخ خواهد کشید. گفتمان، نمی‌تواند به یک معنای واحد قناعت کند. چون تاریخ پیچیده‌ای داشته و نظریه پردازان مختلف به طرق مختلف آن را به کار می‌گیرند؛

میشل فوکو می‌گوید:

واژه گفتمان را گاهی حیطه کلی همه گزاره‌ها یا احکام تلقی کرده‌ام، گاهی به عنوان مجموعه قابل تمایزی از احکام و گاهی به مثابه رویه ضابطه‌مندی که شماری از احکام را توضیح می‌دهد

نخستین تعریف فوکو فراگیرترین تعریف است: «حیطه کلی همه گزاره‌ها یا احکام»؛ این تعریف کلی است و شامل همه پاره‌گفتارها یا متن‌های با معنی و آنهایی که تأثیر یا جلوه‌ای در جهان واقعی دارند، گفتمان به حساب می‌آید؛

تعریف دوم: «مجموعه قابل تمایزی از احکام»؛ در اینجا مسأله او این است که بتواند گفتمان‌ها را شناسایی کند؛

تعریف سوم فوکو از گفتمان: «رویه ضابطه‌مندی که شماری از احکام را توضیح می‌دهد»؛ به باور من فوکو در اینجا کمتر در بند پاره‌گفتارها یا متن‌های واقعی و بالفعلی است که تولید می‌شوند و بیشتر قواعد و ساختارهایی را در نظر دارد که پاره‌گفتارها و متن‌های خاصی را تولید می‌کنند؛

میخائیل باختین گاهی از گفتمان یا در اشاره به یک صدا مثلاً گفتمان دوصدایی، یا به عنوان روش استفاده از کلماتی که باری از اقتدار با خود دارند، استفاده می‌کند.

در نظریه ساختارگرا و پس‌اساختارگرا، استفاده از واژه گفتمان، علامت گسستی عمده از دیدگاه‌های پیشین در باب زبان و بازنمایی بود. آنچه فرایند تعریف گفتمان را پیچیده‌تر می‌کند این است که بیشتر نظریه پردازان هنگام استفاده از آن مشخص نمی‌کنند که کدامیک از این معناهای خاص را در نظر دارند. آنچه لازم است این است که بتوانیم تشخیص بدهیم که واژه گفتمان در چه بافتی به کار رفته است و به تبع آن چه معنایی به خود گرفته است؛

در درون نظریه فرهنگی به صورت یک کل، که غالباً متأثر از آثار فوکوست، گفتمان اغلب به صورت ملغمه‌ای از معانی‌ای بکار می‌رود که نشأت گرفته از ریشه‌ها و تأثیرات لاتینی و فرانسوی آن و نیز معنای نظری خاص‌تری سات که گفتمان را حیطه کلی و تولید و چرخش احکام یا گزاره‌های قاعده‌مند می‌داند؛

به باور بیشتر زبان‌شناسان حوزه زبان‌شناسی رسمی و رایج، اصطلاح گفتمان دلالت بر رویگردانی از جمله به نمونه‌ای از کاربرد انتزاعی به صورت یک سیستم و توجه به زبان کاربردی است. به اعتقاد یگران، گفتمان در بردارنده دلمشغولی با طول متن یا پاره‌گفتار است. دیگر زبان‌شناسان این حوزه بر این باورند که بافتی که پاره‌گفتارهای خاص در بستر آن به وقوع می‌پیوندد، گفتمان را تعریف می‌کند (گفتمان تبلیغات)؛

در نزد روان‌شناسان اجتماعی و زبان‌شناسان انتقادی، گفتمان به طرق گوناگون به کار گرفته می‌شود، اما همه آنها محل هم‌امیزی معنایی هستند که از زبان‌شناسی رسمی و رایج و نظریه‌های فرهنگی منشأ گرفته‌اند. نتیجه ناگزیر این هم‌امیزی، این بود که معانی گفتمان در هر یک از این دو حوزه، با یکدیگر تداخل کردند؛

مک‌دائل نتیجه می‌گیرد که این طبیعت نهادی گفتمان و استقرار آن در امر اجتماعی است که محور همه این تعاریف گوناگون را تشکیل می‌دهد. بنابراین یک گفتمان مجموعه‌ای از پاره‌گفتارها یا جمله‌ها و احکامی هستند که در بطن یک بافت اجتماعی وضع می‌شوند، توسط همان بافت اجتماعی تعیین می‌یابند و موجبات تداوم هستی آن بافت را فراهم می‌آورند. بدین ترتیب نهادها و بافت‌های اجتماعی نقش تعیین‌کننده مهمی در تحول، حفظ و انتشار گفتمان‌ها دارند؛

این طبیعت تشکیلاتی گفتمان به خصوص در آثار میشل فوکو درخور توجه است. در آثار فوکو، گفتمان‌ها در گفت و گو یا دیالوگ، در ارتباط با، یا اغلب در تقابل و تعارض با مجموعه دیگری از پاره‌گفتارها حادث می‌شوند؛

جنبه دیگری که در همه این تعاریف گفتمان، حضور دارد این است که از نظر آنها گفتمان به لحاظ اصولی حول رویه‌های طرد یا کنارگذاری سازمان می‌یابند. آنچه امکان گفته شدن پیدا می‌کند، بدیهی و طبیعی می‌نماید، این طبیعی بودن نتیجه چیزی است که کنار گذاشته شده است. عامل دیگری که به باور مک‌دانل در همه تعاریف گفتمان حضور دارد، این است که «هرچه را که دلالت‌مند است یا معنی دارد می‌توان بخشی از گفتمان به حساب آورد»؛

آثار میشل فوکو از این نظر مهم‌اند که او می‌کوشد تا معانی واژه‌ها و روابط آنها با ساختارهای بزرگ‌تر را تحلیل کند، بدون تکیه بر این پیش فرض که واژه‌ها و جمله‌ها به خودی خود دارای معنا هستند. او بیش از فوکو بر طبیعت تعارض آمیز گفتمان تأکید می‌کند؛

از نظر فوکو، گفتمان همیشه در حال دیالوگ و در تعارض با مواضع دیگر است. آنچه ذهن او را به خود مشغول کرده، پرسش‌های مربوط به مفهوم دسترسی است. فوکو به این نکته می‌پردازد که به عنوان مثال، مردمی که در طبقات مختلف یک جامعه زندگی می‌کنند، هرچند ممکن است به یک زبان واحد تکلم کنند، اما احساس می‌شود که دسترسی به آن چارچوب‌های گفتمانی که در جامعه رایج است به تساوی در اختیار همگان نیست؛

آثار فوکو از این جهت مفیدند که به موجب آن، ما نه تنها راه‌هایی را که ما را در مقام سوژه می‌سازند و مطیع می‌کنند تشخیص می‌دهیم، بلکه در عین حال پهنه‌های جدیدی برای خود طرح می‌ریزیم که برای خود می‌توانیم راه‌هایی متفاوت و بالقوه رهایی‌بخش برای زیستن بنا کنیم. از دیدگاه فوکو، گفتمان‌ها در انزوا وجود ندارد و بلکه موضوع و پایگاه کشمکش هستند. بنابراین پایگاه تعارض دائمی بر سر معنا هستند؛

آثار فوکو نقش حیاتی در انکشاف طیفی از نظریه‌های گوناگونی داشته است که همه کم و بیش زیر چتر اصطلاح «نظریه گفتمان» است. درک آثار فوکو غالباً دشوار است. بخشی از این دشواری گاهی ناشی از سبک اغماض و ارجاعات فراوانی است که او بکار می‌گیرد. فوکو تعاریفی کلی از گفتمان به دست می‌دهد. شاید بهترین راه این باشد که ببینیم فوکو در صحبت از قدرت، دانش و حقیقت چگونه آن را بکار گرفته است؛